

Les dones i el cultiu de l'intel·lecte

Tres exemples d'anàlisi des de l'Antiguitat tardana fins a l'època contemporània

AGNÈS GARCIA-VENTURA¹

Universitat Autònoma de Barcelona

Dawn LaValle Norman / Alex Petkas (ed.), *Hypatia of Alexandria. Her Context and Legacy*, Studien und Texte zu Antike und Christentum / Studies and Texts in Antiquity and Christianity 119, Mohr Siebeck, Tübingen, 2020, xiv+343 pàg. ISBN 978-3-16-158954-6.

Carolyn McCue Goffman, *Mary Mills Patrick's Cosmopolitan Mission and the Constantinople Woman's College*, Lexington Books, Lanham (Maryland), 2021, xxxi+244 pàg. ISBN 978-1-4985-9285-7.

Marta Ortega Balanza, *Eulàlia Ferrer, editora y libreria. Una mujer al frente de la Casa Brusi y el Diario de Barcelona*, Género(s) 3, Universitat de Barcelona Edicions, Barcelona, 2021, 402 pàg. ISBN 978-84-9168-654-5.

La reivindicació de l'estudi de les dones del passat com a subjectes històrics ha estat un dels pals de paller de la història de les dones des dels seus inicis. I malgrat han passat ja pràcticament seixanta anys des d'aquests primers passos, encara queda molt camí per córrer, com testimonia l'augment exponencial de les publicacions dedicades, de manera monogràfica, a biografiar i a estudiar les dones del passat. Bona mostra d'aquest creixement són els tres volums dels que aquí ens fem ressò. Malgrat les seves protagonistes es distribueixen en un ampli arc cronològic (d'uns 1500 anys) i també geogràfic (dels Estats Units d'Amèrica a Egipte passant per Catalunya) totes tres tenen en comú que es van guanyar la vida en professions vinculades al cultiu de l'intel·lecte. I aquest ha estat, en multitud de geografies i cronologies, dissortadament, un fet excepcional. És per això que,

---

¹ Aquest article-recensió ha estat escrit durant un contracte "Ramón y Cajal" (RYC2019-027460-I) concedit pel Ministerio de Ciencia e Innovación (Gobierno de España).

malgrat les esmentades distàncies, aquí presentem i comentem conjuntament aquests tres volums. A més, aquesta presentació conjunta també permet establir un vincle entre aquestes dones, contribuint així a una de les pràctiques ja clàssiques dins els estudis de gènere i els feminismes: recuperar la memòria de les dones que s'identifiquen com a precursors i predecessors en l'activisme i en el treball intel·lectual, per tot seguit establir entre elles una genealogia. Cada nova biografia sobre una d'aquestes dones, cada nou estudi, doncs, contribuiria a alimentar aquesta genealogia.²

Tot seguit, en un primer bloc, ens fixem en cadascun dels tres volums per separat, seguint l'ordre cronològic de les dones subjectes d'estudi. Per cadascun es resumeix breument contingut, estructura, i fonts per a l'estudi. En el segon bloc reflexionarem sobre la rellevància que, encara ara, té fer estudis que segueixen "buscant dones", un objectiu que a voltes es considera superat, o fins i tot obsolet, en algunes branques dels actuals estudis de gènere i que, en canvi, aquí defensem que continua essent ben necessari i vigent.

El primer dels volums que ens ocupen, la compilació editada per Dawn LaValle Norman i Alex Petkas, titulada *Hypatia of Alexandria. Her Context and Legacy*, conté onze articles, precedits d'una introducció i seguits d'apèndixs on es presenta el conjunt de fonts primàries en traducció. El volum, com el títol bé indica, està dedicat a Hipàtia d'Alexandria, filòsofa i matemàtica que va viure a cavall entre els segles IV i V. La llavor d'aquesta compilació es va plantar el 2015 en un simposi dedicat a la figura d'Hipàtia i, tal com els editors observen, en els cinc anys transcorreguts entre el simposi i el volum, les ja anteriorment nombroses publicacions sobre aquesta dona no van fer més que augmentar, incloent fins i tot una biografia per part d'Edward J. Watts, autor d'un dels capítols (LaValle / Petkas 2020: 1).³ Es constata, doncs, que no ens trobem davant d'una dona que hagi estat oblidada per la història, ben al contrari. I malgrat això, el seu estudi sembla no esgotar-se mai, en part, perquè els exemples de recepció d'Hipàtia son nombrosos i no s'aturen, essent-ne un popular exemple a casa nostra la pel·lícula *Ágora*, d'Alejandro Amenábar, estrenada el 2009.

---

² Sobre l'ús del terme genealogia en aquest sentit, amb reflexions sobre les implicacions acadèmiques i polítiques d'aquesta pràctica, vegeu De Lauretis 1993. Per a un exemple d'aplicació pràctica d'aquest plantejament, que a més pren com a referent Hipàtia d'Alexandria, una de les tres dones protagonistes dels llibres que aquí ens ocupen, vegeu Alic 1986. En aquest volum, Alic fa un recorregut ampli que abraça des del Neolític fins al segle XIX, posant així de relleu, en un amplíssim marc cronològic, el rol de les dones que han cultivat el saber.

³ Vegeu Watts 2017 a la bibliografia final. El volum de Watts es publicà a la col·lecció "Women in Antiquity", posada en marxa per Oxford University Press el 2013. El focus d'aquesta col·lecció, que dedica cadascun dels seus volums al tractament monogràfic d'una dona il·lustre del món antic, és també un bon exemple de l'auge de les biografies de dones del passat.

D'altra banda, cal recordar que el gran interès generat tradicionalment per Hipàtia es deu sobretot a les circumstàncies de la seva mort: va ser cruelment assassinada. Sovint aquest fet ha copat tota l'atenció, mentre que els estudis més recents miren de centrar-se en la seva vida i en la seva obra, una empresa costeruda per l'escassetat i fragmentarietat de les fonts de què disposem, que només conserven el seu llegat de manera indirecta.⁴ En aquest sentit és de gran valor la correspondència que el seu coetani i deixeble de filosofia, Sinesi de Cirene (ca. 370-413), hi mantingué.⁵ No en va a la relació entre Sinesi i Hipàtia, així com a les cartes de Sinesi que es conserven, es dedica la primera part del volum, que inclou tres capítols (LaValle / Petkas 2020: 7-65).⁶ La segona part, que inclou quatre capítols, se centra en el tractament d'Hipàtia que fan els historiadors immediatament posteriors a ella (LaValle / Petkas 2020: 67-150). El tercer bloc, el darrer abans dels apèndixs, conté també quatre capítols (LaValle / Petkas 2020: 151-237) i se centra en la recepció d'Hipàtia, tant antiga com moderna, contribuint així a un àmbit, el dels *reception studies*, en clar auge en els darrers anys.⁷

La llibretera i editora barcelonina Eulàlia Ferrer i Montserrat (1780-1841) és la protagonista de la segona monografia que ens ocupa, titulada *Eulàlia Ferrer, editora y librera. Una mujer al frente de la Casa Brusi y el Diario de Barcelona*, i signada per Marta Ortega Balanza. Aquesta monografia, destil·lat de la recerca que l'autora va dur a terme per a la seva tesi doctoral defensada el 2018 a la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, aborda un personatge que, en contrast amb Hipàtia d'Alexandria, ha rebut escassa atenció per part de la historiografia. Eulàlia Ferrer, o Eulàlia Brusi, cognom que va prendre un cop casada amb Antoni Brusi i Mirabent (1782-1821), no només va treballar en el negoci colze a colze amb el seu marit, sinó que a més en va portar les regnes durant els vint anys que el sobrevisqué. I això ho va fer en un context legal i social que posava molts obstacles a les dones per poder dur a terme certes feines, i més encara per ostentar certs càrrecs (Ortega 2021: 71-80). Ortega, formada tant en història com en estudis de gènere i en dret, combina la seva expertesa en tots aquests camps per

⁴ Per a un exemple de biografia novel·lada d'Hipàtia, en castellà, on s'adopta aquest format precisament després d'una reflexió explícita sobre el repte que suposa treballar amb les limitades fonts disponibles, vegeu Gálvez 2004.

⁵ Per a una introducció a Sinesi de Cirene vegeu, entre d'altres, Blázquez 2004.

⁶ No detallem aquí els títols de cada capítol i la seva autoria. Pels continguts del llibre, amb accés també en línia a la introducció, vegeu:

https://www.mohrsiebeck.com/uploads/tx_sgpublisher/produkte/leseproben/9783161589546.pdf [segons consulta a juny de 2022].

⁷ Bona mostra n'és la publicació d'una col·lecció específica per part de l'editorial Bloomsbury (<https://www.bloomsbury.com/uk/series/imagines--classical-receptions-in-the-visual-and-performing-arts/> [segons consulta a juny de 2022]). En l'àmbit dels estudis sobre Pròxim Orient Antic, vegeu per exemple Verderame / Garcia-Ventura 2020.

oferir-nos un fresc no només de la vida i del llegat de la seva biografiada, sinó també de la vida de les dones a la primera meitat del segle XIX, quan Ferrer va desenvolupar la seva carrera professional. El volum s'articula en quatre parts. A la primera se centra en el context del segle XIX, amb especial atenció a la situació (sobretot legal) de les dones (Ortega 2021: 19-111). A la segona presenta les professions del llibre, proporcionant així al públic lector les coordenades d'un sector poc conegut per a les persones llegues (Ortega 2021: 113-171). La tercera part és la que se centra pròpiament en Eulàlia Ferrer (Ortega 2021: 173-263), mentre que la quarta, molt més breu que les anteriors i fent la funció de conclusió, posa el focus en la seva successió i en el seu llegat, i per tant en tot allò que s'esdevé després del seu decés (Ortega 2021: 265-273).

A diferència del que hem vist que succeïa amb Hipàtia, les fonts per estudiar Eulàlia Ferrer són abundants, com bé testimonia el riquíssim recull documental amb què treballa l'autora, un recull que es presenta parcialment, amb fotografies dels documents originals, a la part final del volum (Ortega 2021: 289-357). Paradoxalment, però, les fonts escrites directament per la mà d'Eulàlia Ferrer no són tan abundants i a més presenten una mala cal·ligrafia. No en va Ortega subratlla com aquest accés limitat a l'aprendre de lletra en el cas de les dones (Ortega 2021: 63-71), que pot resultar sorprenent en un context com el de l'edició i la impressió, evidència fins a quin punt les desigualtats d'accés de les dones a l'educació eren estructurals i transversals a la societat del moment.

El tercer i darrer volum que presentem aquí és el que Carolyn McCue Goffman, especialista en teoria de la literatura i en estudis postcolonials, dedica a Mary Mills Patrick (1850-1940). Patrick va néixer poc després de la mort de Ferrer, de manera que mentre que Ferrer va viure la primera meitat del segle XIX, Patrick va desenvolupar la seva carrera al darrer quart d'aquell mateix segle i el primer del segle XX. Malgrat la trajectòria professional de Patrick tampoc va ser un camí de roses, els anys transcorreguts entre la vida d'ambdues transformaren radicalment les possibilitats que tenien les dones, en multitud de països, com a conseqüència tant de canvis a nivell legal, com en la consideració social. Si abans esmentàvem que Ferrer escrivia amb dificultat, Patrick va assolir la màxima titulació acadèmica, un doctorat, en l'especialitat d'estudis clàssics. A nivell de formació intel·lectual, doncs, malgrat les enormes distàncies cronològiques, Patrick hauria estat més propera a Hipàtia que no pas a Ferrer, en aquest sentit.

Patrick dedicà pràcticament tota la seva vida professional al projecte de l'*American College for Girls*, radicat a l'aleshores Constantinoble (actual Istanbul, Turquia). La institució, dedicada exclusivament a la formació de dones de les elits otomanes primer, i de la jove nació turca després, tenia els seus orígens en les missions evangelitzadores i educatives que els Estats Units d'Amèrica van

instal·lar durant el segle XIX a diferents indrets de l'aleshores imperi Otomà.⁸ Patrick va dirigir el centre entre 1889 i 1924, i sota el seu mandat, el nivell de l'educació de les alumnes va fer un salt qualitatiu. Els objectius inicials evangelitzadors passaren a ser “civilitzadors”, i com que es tractava d'un centre on tant alumnes com docents eren exclusivament dones, els clams d'un aleshores incipient feminisme van quallar ben aviat (Goffman 2021: xiii-xiv; cf. Goffman 2011).⁹ Bona mostra n'és que Patrick establia una genealogia entre les dones d'Orient i les dones d'Occident, per presentar-ho en els termes del moment. I a més ho fa posant de relleu el cultiu de l'intel·lecte de les dones d'Orient, en clar contrast doncs amb el que era habitual a la literatura i a la pintura de l'època on es presentaven com ocioses i incultes. Tal com resumeix Goffman (2021: 12), “the harem, according to Patrick, is, and always has been, a hotbed of intellectual activity”. Així mateix, tenint en compte que tot això succeïa a l'actual Istanbul, on hi conviuen persones de diverses identitats etno-lingüístiques, Patrick va concebre tant el projecte educatiu del centre com la seva pròpia vida professional com exemples de cosmopolitisme. Goffman, en la seva monografia, pren aquest concepte, el cosmopolitisme, com a fil conductor per fer un recorregut cronològic per la vida professional de Patrick.

Finalment, pel que fa a les fonts, malgrat Patrick no ha assolit els nivells de fama, ni dins ni fora de l'acadèmia, d'Hipàtia d'Alexandria, sí que ha estat una figura estudiada i reconeguda, si més no dins de certs àmbits.¹⁰ I això ha estat així sobretot perquè Patrick va publicar dos volums de memòries on relatava la història de l'*American College for Girls* i la seva vida professional (Patrick 1930 i 1934). A més, la seva figura també va rebre l'atenció d'una de les docents que va treballar amb ella, Hester Donaldson Jenkins (1869-1941), que va publicar una biografia de Patrick quan aquesta encara vivia (Jenkins 1925). Aquesta profusió de fonts tan directes ha ajudat, i molt, al coneixement i reconeixement de la vida i obra de Patrick.

Un cop feta la presentació dels tres volums, passem a continuació a fer algunes reflexions generals sobre el que tenen en comú les dones que ens ocupen i el seu estudi: Hipàtia d'Alexandria, Eulàlia Ferrer i Mary Mills Patrick. Un primer tret que cal destacar és que totes tres van poder desenvolupar la seva carrera perquè no eren esposes d'un home. És cert que Ferrer es va casar, però la seva labor al

⁸ Per a una panoràmica sobre aquestes accions, amb especial atenció a les similituds i diferències entre les missions masculines i les femenines, vegeu Reeves-Ellington 2011.

⁹ Per a una aproximació a les aspiracions del feminisme com un dels vincles que possibilitaren el contacte i la comunicació entre dones d'Estats Units, del Regne Unit i de Turquia en aquells anys, canalitzades a partir de la institució de l'*American College for Girls*, vegeu Garcia-Ventura 2022.

¹⁰ Bon exemple, a més, del reconeixement de Patrick com una figura remarcable és la seva inclusió, ja a la dècada dels cinquanta del segle XX, a una obra de referència com el *Dictionary of American Biography*. Per a la seva entrada, vegeu Pearce 1958.

capdavant de la Casa Brusi va agafar volada, precisament, en quedar vídua. Pel que fa a Hipàtia i Patrick, van ser dones solteres i sense descendència tota la vida. I és que tradicionalment, i fins fa ben poc, pel cultiu de l'intel·lecte la vida pràcticament monacal i desvinculada de la maternitat, així com de la vida conjugal, ha estat un requisit explícit i sancionat legalment o, si més no, implícit i necessari, per a l'encaix en societat de les dones que volien seguir aquest camí.¹¹ No cal dir que aquests no han estat pas requisits per als homes que, amb l'excepció dels que decidien fer una vida consagrada i dedicar-la a l'estudi, en multitud de geografies i cronologies han pogut combinar sense entrebancs vida intel·lectual, treball acadèmic i carrera professional amb vida conjugal i paternitat.

En segon lloc, totes tres dones, precisament per la idiosincràsia de la seva activitat professional, van assolir un grau d'autoritat que, en els contextos en què els va tocar viure, es conferia només als homes. Això és així perquè, com s'ha denunciat ben sovint des dels estudis de gènere, hi ha certes qualitats que s'associen als homes només pel fet de ser-ho, mentre que les dones han tendit, històricament, a topar amb l'anomenat "sostre de vidre", també formulat, de manera menys poètica però potser més eloqüent, com el "terra enganxós". Dit altrament, les desigualtats estructurals per raó de sexe i de gènere han articulat una cosmovisió binària, que privilegia allò masculí enfront d'allò femení, i on tot i tothom es classifica en masculí o femení, mascle o femella, home o dona.¹² Un avatar d'aquesta desigualtat que tradicionalment ha patit tot allò associat a l'esfera femenina, i també per tant del privilegi del que ha gaudit el que es vinculava a l'esfera masculina, és el menysteniment de la capacitat intel·lectual de les dones. En diferents contextos s'han esgrimit múltiples arguments, connectats amb la biologia i per tant de caire essencialista, per justificar una presumpta ineptitud de les dones per formar-se en certes disciplines acadèmiques, per participar de la recerca científica, o fins i tot, senzillament, per raonar. Així, s'hauria tendit a associar a les dones a les emocions, a la irracionalitat, i als seus cossos (també als d'altri a través de les tasques de cura), mentre que en el cas dels homes, aquests s'haurien vinculat a la intel·lectualitat, a la capacitat de raciocini, i a les seves mentes (també a les d'altri a través de les xarxes de circulació del coneixement tals com monestirs o universitats). D'entre les múltiples anàlisi que han intentat explicar per què aquestes associacions són tan transversals, aquí presentem una que ens sembla especialment convincent i útil: es tracta de l'articulada, a partir de l'estudi de la identitat, per l'arqueòloga Almudena Hernando (2018 [2012]).

---

¹¹ Per algunes reflexions al respecte, a partir de la biografia de la pedagoga i mestra Justa Freire (1896-1965), que tampoc va contraure matrimoni ni va tenir descendència per tal de poder desenvolupar la seva carrera professional, vegeu Pozo Andrés 2003, i en especial pp. 99-100.

¹² Per alguns exemples d'aquesta articulació, i també de la reacció des dels estudis bíblics feministes, que l'han analitzada i discutida a bastament, vegeu Garcia-Ventura 2017.

Hernando identifica dos tipus bàsics d'identitat presents en cada persona: la individual i la relacional. Malgrat tothom té components d'aquestes dues identitats, Hernando proposa que, ja des de la Prehistòria, diferents pràctiques en els grups humans haurien vinculat la identitat relacional a l'esfera femenina i la identitat individual a l'esfera masculina. Aquesta vinculació s'hauria donat naturalitzant les dues opcions, és a dir, presentant les dues identitats com dependents de factors biològics, més que no pas socials o culturals. Així, els homes haurien tendit a ser considerats més aventurers i independents, per la seva "naturalesa", essent així representants de la identitat individual, mentre que les dones haurien tendit a ser considerades més estàtiques, menys predisposades a assumir riscos i més interessades en les relacions interpersonals, és a dir, representants de la identitat relacional. Per Hernando, assumir aquestes associacions hauria portat a crear i a perpetuar un cercle viciós: si es considera que les dones són menys proclius a assumir riscos i la societat predisposa una estructura que limita la seva activitat pública, alhora que privilegia el seu rol de cuidadores, arriba un punt on aquestes dones, certament privilegiaran la identitat relacional, perquè no tindran pas les eines per potenciar el seu vessant d'identitat individual. Una situació inversa, però paral·lela, es donaria en el cas dels homes que privilegiarien la seva identitat individual empesos pel seu context de socialització.

Les dones que aquí ens ocupen (Hipàtia, Ferrer i Patrick) són excepcionals precisament perquè totes tres, per diferents circumstàncies, van potenciar la seva identitat individual. Si no hagués estat així, cap de les tres hauria rebut l'atenció acadèmica necessària, i no haurien estat, per tant, considerades subjectes històrics aptes per rebre una aproximació biogràfica. Aquest fet ens porta a una altra reflexió. En el sí dels estudis de gènere i de la història de les dones es dona una paradoxa: mentre que d'una banda es reivindica el valor de tot allò que s'associa a la identitat relacional i a les tasques de cura per tal de visibilitzar les dones del passat, en realitat quan fem estudis biogràfics seguim prestant atenció, exclusivament, a aquelles dones en les que la identitat individual, la tradicionalment vinculada a l'esfera masculina, és més visible. Segurament no podem fer-ho d'altra manera perquè, per escriure una biografia, ens calen unes fonts i unes dades que son producte, precisament, del desplegament d'aquesta identitat individual. Però malgrat no es tracta, per tant, de subvertir una situació que en realitat no podem subvertir, sí penso que és important reflexionar sobre per què prestem atenció a unes dones i no a unes altres, i sobre quins factors van fer que aquestes dones poguessin desenvolupar aquesta identitat individual quan el context legal i social que els va tocar viure no ho afavoria pas. En aquest sentit em sembla pertinent posar sobre la taula dos conceptes molt debatuts en els darrers anys en el sí dels estudis de gènere: la interseccionalitat i els privilegis.

El concepte “interseccionalitat” el va posar sobre la taula Kimberlé Crenshaw, especialista en dret, a finals dels anys vuitanta del segle XX. Des d’aleshores ha estat un concepte àmpliament debatut, aplicat i criticat, en el sí dels estudis de gènere en particular, i en l’àmbit de les ciències humanes i socials en general.¹³ La interseccionalitat posava de relleu com la identitat es configura a partir de la intersecció, d’aquí el terme, entre diferents aspectes com el sexe, el gènere, l’ètnia, l’edat o la classe social. Tenint això en compte, doncs, qualsevol estudi de la identitat que només tingui un aspecte en compte serà incomplet i esbiaixat, ja que tots els factors estan imbricats. Així doncs, les desigualtats per raó de sexe o de gènere no es poden entendre sense tenir en compte l’ètnia o la classe social, per exemple. Aquestes desigualtats, al seu torn, revelen privilegis, és a dir situacions avantatjoses que tenen certes persones gràcies al que els ve donat per algun o alguns dels factors anteriors. Així, doncs, un home blanc adult de classe alta acumularia una sèrie de factors que li conferirien uns privilegis, ja d’entrada, dels que no gaudiria una dona negra vella i de classe baixa. La sociòloga Patricia Hill Collins, en el seu recent volum sobre la interseccionalitat (publicat el 2019) tracta molt el privilegi, mostrant com interseccionalitat i privilegi són dos conceptes i dues categories d’anàlisi que estan estretament vinculades i que no es poden entendre l’una sense l’altra.

Tornem ara a les dones protagonistes dels tres volums que aquí ens ocupen: Hipàtia, Ferrer i Patrick. Hem reiterat que totes tres, pel fet de ser dones, van tenir dificultats per desenvolupar la seva identitat individual i, a més, ara les considerem excepcionals i les estudiem precisament per haver aconseguit quelcom insòlit per una dona: guanyar-se la vida amb tasques vinculades al cultiu de l’intel·lecte. Si només ens fixem en què van ser dones, l’èmfasi el posem sens dubte en l’excepcionalitat d’haver assolit aquesta fita. Si ens preguntem, però, com va ser això possible i, per respondre, obrim el focus i considerem altres factors de la seva identitat, veiem que totes tres van tenir un privilegi de classe. En tots els casos va ser el seu context familiar el que les va introduir, de manera més directa o més indirecta, en els àmbits professionals en els que s’acabarien movent. Si el seu context no hagués estat el de les famílies de classe mitja o alta, en cap cas s’haurien mogut en àmbits com els de l’estudi, la recerca, l’edició o la impressió en les geografies i les cronologies que ens ocupen.

El pare d’Hipàtia, Teó d’Alexandria (ca. 335-405), era matemàtic i astrònom, es dedicava a la recerca i a la preservació de documents de la biblioteca d’Alexandria, i fou des d’aquesta posició que va educar la seva filla en les

---

¹³ Per a la referència clàssica i pionera sobre la interseccionalitat, vegeu Crenshaw 1989. Per a una síntesi recent, en català, amb exemples d’aplicació i ulterior desenvolupament del concepte, vegeu Rodó-Zárate 2021. Per a una aproximació crítica i també retrospectiva, de la mà d’una de les sociòlogues feministes més reconegudes, vegeu Hill Collins 2019.

disciplines en les que ell era expert. Si Hipàtia no hagués nascut en aquest context, potser mai hauria tingut accés a aquest cultiu del saber. Pel que fa a Ferrer, era filla de Josep Ferrer i Maynach (1733-1792), mestre llibrer i editor. Ella va ser la pubilla que va heretar el negoci familiar, ja en la seva cinquena generació. Així doncs, quan Ferrer es va fer càrrec del negoci que portava conjuntament amb el seu marit, un cop mort aquest, no es va dedicar als negocis que ell hauria erigit tot sol, sinó a mantenir una empresa solvent que, en bona part, provenia de la seva herència per part de pare, i no pas per part del marit. Finalment, el cas de Patrick és lleugerament diferent dels anteriors. L'educació que li possibilitaria l'accés a la seva vida acadèmica i professional no va venir pas donada per la línia paterna, sinó per la materna, quelcom poc usual als Estats Units d'Amèrica de finals del segle XIX. John Patrick, el seu pare, era granger, mentre que la seva mare, Harriet White, venia d'una família on l'educació de les noies havia estat una prioritat. Bona mostra n'era que Frances White (1832-1903), germana de Harriet White i per tant tieta materna de Mary Mills Patrick, era especialista en anatomia, disciplina que va impartir durant tota la seva carrera al *Woman's Medical College* de Pennsylvania. Fou en aquest context propici on la jove Mary Mills Patrick, que era ja la segona generació de dones de la família que rebia una formació acadèmica, va tenir l'oportunitat de formar-se i d'anar a treballar a Turquia, amb només vint anys, en el context de les missions evangelitzadores i educatives nord-americanes a les que abans ens referíem.

Aquest breu repàs mostra com, gràcies al privilegi de classe, aquestes tres dones no van veure limitada la seva activitat professional, com hauria estat d'esperar, com a conseqüència de les desigualtats estructurals per causa de sexe i de gènere pròpies dels contextos en què els va tocar viure. Cal doncs, ser conscients que les dones que avui en dia prenem com a exemples i que sovint ens enlluernen com a dones pioneres van poder assolir certes fites excepcionals per a elles gràcies a un privilegi que els va permetre si no eliminar, com a mínim limar, les aspors de la desigualtat d'accés a l'educació, a la vida pública i a certes professions que patien, precisament, pel fet de ser dones. I aquí és on trobem de nou una paradoxa: van ser silenciades com a dones, però podem recuperar les seves veus perquè eren integrants de les classes dominants. I és ben sabut que les classes dominants tenen el privilegi de poder fer escoltar la seva veu en el seu present, i també en el seu futur. Podem parlar, doncs amb propietat, de “invisibles de la història” en referir-nos a aquestes dones?¹⁴ Podem seguir usant aquestes dones com a models de superació de la discriminació passant per alt que s'erigeixen com a tals gràcies a un privilegi? Les respostes a aquestes preguntes són complexes i no admeten un sí o un no sense matisos. A més, cal tenir en

---

¹⁴ Per a una referència clàssica on s'aplica aquesta denominació de “invisibles de la història”, vegeu Moore / Scott 1997. Més recentment, vegeu també l'ús que se'n fa a Ebeling / Mazow 2022.

compte que les dones que ens ocupen són referents intel·lectuals i professionals, no pas polítics. És per això que ens hem referit a l'autoritat, i no pas al poder, que totes elles haurien ostentat en vida. Malgrat els seus privilegis, van haver de lluitar per fer-se un lloc en un món, el del saber i el de la seva transmissió, que era un món d'homes. I per aquest motiu encara ara, malgrat les esclatxes que, des del punt de vista dels estudis de gènere, puguem veure en la tria de dones de les quals escriure perfils biogràfics, cal seguir duent a terme aquesta labor.¹⁵

Encara ens queda molta feina per fer per legitimar les dones com a subjectes d'estudi. I és que abans d'esborrar les identitats binàries o el sistema sexe-gènere, abans de desdibuixar i matisar la identitat individual, si més no dins de l'àmbit de la recerca acadèmica, cal encara fer servir aquestes categories analítiques com a eines que permetin fer visibles els eixos que configuren les desigualtats, sempre des d'una perspectiva interseccional. Amb aquesta estratègia se'ns podria acusar de desoir el tan citat títol de la conferència que la insigne feminista Audre Lorde (1934-1992) va impartir el 1984 a Nova York: "The Master's Tools Will Never Dismantle the Master's House". Lorde, però, també assenyalava en la conferència que aquestes eines podien ajudar a assolir un canvi temporal o parcial i, malgrat això no és mai suficient, segurament és encara molt necessari en els temps que ens ha tocat viure.

Bibliografia

- Alic, M. 1986: *Hypatia's Heritage. A History of Women in Science from Antiquity through the Nineteenth Century*. Boston.
- Blázquez, J. M. 2004: "Sinesio de Cirene, intel·lectual. La escuela de Hypatia en Alejandria", *Gerión* 22/1: 403-419.
- Bolufer Peruga, M. 2014: "Multitudes del yo: biografía e historia de las mujeres", *Ayer* 93/1: 85-116.
- Crenshaw, K. 1989: "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics", *The University of Chicago Legal Forum* 1989/1: 139-167.
- De Lauretis, T. 1993: "Feminist Genealogies. A Personal Itinerary", *Women's Studies International Forum* 16/4: 393-403.

---

¹⁵ Per alguns exemples i reflexions sobre la relació entre el "gir biogràfic" i la història de les dones, vegeu Bolufer 2014 i Gallego / Bolufer 2016 (ambdues amb referències prèvies). Per a una referència clàssica sobre el tema, vegeu Wagner-Martin 1980. Vegeu també Garcia-Ventura 2020, per algunes reflexions sobre el tema en una recensió publicada en el número 17 d'aquesta mateixa revista.

- Ebeling, J. / Mazow, L. 2022: *In Pursuit of Visibility. Essays in Archaeology, Ethnography, and Text in Honor of Beth Alpert Nakhai*. Oxford.
- Gallego Franco, H. / Bolufer Peruga, M. 2016: *¿Y ahora qué? Nuevos usos del género biográfico*. Barcelona.
- Gálvez, P. 2004: *Hypatia. La mujer que amó la ciencia*. Barcelona.
- García-Ventura, A. 2017: “‘No hi ha ni home ni dona’. Apunts sobre la relació entre recerca feminista, estudis bíblics i teologia”. Dins de J. Vidal (ed.): *La interpretación del antiguo Israel, entre la historia y la política*. Barcelona: 161-192.
- 2020: “Recensió de ‘Biografías, identidades y representaciones femeninas. Una cita con la historia’ de M. D. Ramos y V. Ortega”, *Historiae* 17: 109-113.
- 2022: “Women Talking about Women: Excavating the Memory of Women in Ancient Near Eastern Studies”. Dins de K. De Graef / A. García-Ventura / A. Goddeeris / B. Alpert Nakhai (ed.): *The Mummy under the Bed. Essays on Gender and Methodology in the Ancient Near East*. Münster: 13-37.
- Goffman, C. 2011: “From Religious to American Proselytism: Mary Mills Patrick and the ‘Sanctification of the Intellect’”. Dins de M. A. Dogan / H. J. Sharkey (ed.): *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters*. Utah: 84-121.
- 2021: *Mary Mills Patrick’s Cosmopolitan Mission and the Constantinople Woman’s College*. Lanham, Maryland.
- Hernando, A. 2018 [2012]: *La fantasía de la individualidad. Sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno*. Madrid.
- Hill Collins, P. 2019: *Intersectionality as critical social theory*. Durham / London.
- Jenkins, H. D. 1925: *An Educational Ambassador to the Near East. The Story of Mary Mills Patrick and an American College in the Orient*. New York.
- LaValle Norman, D. / Petkas, A. 2020: *Hypatia of Alexandria. Her Context and Legacy*. Tübingen.
- Moore, J. / Scott, E. 1997: *Invisible People and Processes. Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. London / New York.
- Ortega Balanza, M. 2021: *Eulàlia Ferrer, editora y librera. Una mujer al frente de la Casa Brusi y el Diario de Barcelona*. Barcelona.
- Patrick, M. M. 1930: *Under Five Sultans*. London.
- 1934: *A Bosphorus Adventure. Istanbul (Constantinople) Woman's College 1871-1924*. Stanford.
- Pearce, K. S. 1958: “Patrick, Mary Mills”. Dins de R. Livingston Schuyler / E. T. James (ed.): *Dictionary of American Biography. Supplement Two [To December 31, 1940]*. New York: 516-517.
- Pozo Andrés, M. del 2013: *Justa Freire o la pasión de educar. Biografía de una maestra atrapada en la historia de España (1896-1965)*. Barcelona.

- Reeves-Ellington, B. 2011: “Women, Protestant Missions, and American Cultural Expansion, 1800 to 1938: A Historiographical Sketch”, *Social Sciences and Missions* 24: 190-206.
- Rodó-Zárate, M. 2021: *Interseccionalitat: desigualtats, llocs i emocions*. Manresa.
- Verderame, L. / Garcia-Ventura, A. (ed.) 2020: *Receptions of the Ancient Near East in Popular Culture and Beyond*. Atlanta.
- Wagner-Martin, L. 1980: *Telling Women's Lives. The New Biography*. New Brunswick, New Jersey.
- Watts, E. J. 2017: *Hypatia: the life and legend of an ancient philosopher*. Oxford / New York.